

Economic systems

نظام‌های اقتصادی یکی از زیربخش‌های مهم علوم اقتصادی است که به توضیح و تحلیل نهادهای اقتصادی و ارزیابی کارکرد آنها می‌پردازد. به عبارت دیگر، نظام‌های اقتصادی مجموعه‌ای از نهادهای اقتصادی هستند که در راستای تحقق یک هدف معین سازمان‌دهی می‌شوند. نهادهای اقتصادی قاعده‌های رسمی و غیررسمی‌ای مانند مالکیت و تخصیص منابع هستند که بایدها و نبایدهای مربوط به نظام‌ها را مشخص می‌کنند. دو نهاد خیلی کلیدی مربوط به همه نظام‌های اقتصادی، مالکیت منابع و عوامل تولید از یک سو و سازوکار تخصیص منابع از سوی دیگر هستند. عوامل تولید شامل منابع طبیعی، منابع انسانی و نیروی کار، سرمایه و تکنولوژی هستند. مالکیت در نظام‌های اقتصادی رابطه حقوقی بین مالک و ملک مربوطه را نشان می‌دهد. تخصیص منابع سازوکاری است که با کمک آن منابع و فرصت‌ها بین نیازها اختصاص می‌یابد. به همین خاطر است که بر اساس دو نهاد مالکیت و تخصیص منابع می‌توان سازمان‌دهی‌های اقتصادی گوناگونی را نشان داد. برای مثال، زمانی که بخش خصوصی و مردم مالک منابع تولید هستند و سازوکار بازار و عرضه و تقاضا برای تخصیص منابع به کار برده می‌شوند، سازماندهی "نزدیک به نظام اقتصاد سرمایه‌داری" مطرح می‌شود. کاربرد عبارت "نزدیک نظام اقتصاد سرمایه‌داری" برای توجه به این واقعیت است که نظام سرمایه‌داری خالص به این معنا که همه امور دست بخش خصوصی و بازار باشد، وجود ندارد. در عین حال می‌توان در دنیای نظری به سرمایه‌داری خالص و کامل اشاره کرد. ولی در جهان واقعی نظام و یا سازمان‌دهی سرمایه‌داری خالص وجود ندارد. همچنین، سازمان‌دهی سوسیالیسم خالص و کامل وجود ندارد. در سازمان‌دهی سوسیالیسم کامل و خالص، دولت هم مالک تمامی عوامل تولید است و هم به طور کامل به تخصیص منابع اقدام می‌کند. از این رو، در نظام سوسیالیستی

بخش خصوصی و بازار به معنای کامل وجود نداشته و نقش آن‌ها بسیار کم است. پس نظام خالص سوسیالیسم نیز تنها به شکل نظری مطرح است و در عمل سازمان‌دهی سوسیالیستی کامل و خالص وجود ندارد و اقتصاد سوسیالیستی نزدیک کامل مطرح است (نمازی، ۱۳۸۲، Adler, 2016، دادگر، ۱۳۹۶ الف). در هر حال می‌توان تأکید کرد که در نظام‌های اقتصادی فعلی و معروف دنیا یعنی نظام اقتصاد سرمایه‌داری و نظام اقتصاد سوسیالیستی، سازمان‌دهی اقتصاد مختلط حاکم است. یعنی هم دولت و هم بخش خصوصی و بازار حضور دارند. اما جهت‌گیری کلی سرمایه‌داری و یا سوسیالیسم در آنها دیده می‌شود. برای مثال، می‌توان سازمان‌دهی اقتصادی در آمریکا، انگلستان، اروپا و ژاپن را متمایل به نظام سرمایه‌داری دانست. ولی سازمان‌دهی اقتصادی در روسیه، چین، کوبا و کره شمالی در راستای نظام اقتصاد سوسیالیسم مطرح کرد. نظام سرمایه‌داری بیشتر بر مالکیت عوامل تولید توسط بخش خصوصی و تخصیص منابع توسط عرضه و تقاضا و سازوکار آزاد بازار تأکید دارد. نظام سوسیالیسم برعکس بر تمرکز عوامل تولید در دست دولت و انجام تخصیص منابع نیز توسط دولت استوار است. از این رو، می‌توان از نهادهای نظام اقتصاد سرمایه‌داری به مالکیت خصوصی، سازوکار بازار، رقابت و حضور حداقل دولت (به صورت نظارت و نه دخالت) به عنوان مهم‌ترین نهادهای اقتصادی نام برد. اما در نظام اقتصادی سوسیالیسم، نهادهای دولت، لغو مالکیت خصوصی و گسترش مالکیت دولتی حاکم هستند. در عین حال، بیشتر نظام‌های اقتصادی دنیا سمت‌وسوی سرمایه‌داری دارند و پیروان نظام‌های اقتصادی سوسیالیستی از اواخر قرن ۲۰ و در ادامه قرن ۲۱ میلادی رو به کاهش بوده‌اند.

همانطور که اشاره شد بیشتر سازمان‌دهی‌های اقتصادی دنیا در ادامه قرن ۲۱ سمت‌وسوی مختلط سرمایه‌داری دارند. مختلط به این دلیل تأکید می‌شود که سازمان‌دهی‌های یادشده سرمایه‌داری خالص به حساب نمی‌آیند. به عبارت دیگر، نظام‌های اقتصادی سرمایه‌داری و همچنین سوسیالیسم به

یک بحث محوری دیگر در مورد نظام‌های اقتصادی چگونگی پاسخ آنها به چند پرسش اساسی است. نظام‌های اقتصادی هم برای تأمین رفاه شهروندان خود و هم برای شفاف‌سازی پایه‌های نظری‌شان باید به چند سؤال پاسخ دهند. سه مورد معروف از این سؤال‌ها شامل چیستی و چه مقداری کالاها و خدمات تولیدی، چگونگی تولید و چگونگی توزیع آن کالاها و خدمات هستند. برای مثال، نظام اقتصاد سرمایه‌داری در پاسخ اینکه چه کالاها و خدماتی و چه میزان تولید شود، عقیده دارد که هر کالا و هر میزان که مصرف‌کننده و خانوارها تمایل داشته باشند، باید تولید شود. اما در نظام اقتصاد سوسیالیستی نوع و میزان تولید را دولت تعیین می‌کند. در پاسخ سؤال چگونگی تولید با توجه به فنی بودن روش تولید، هردو نظام دنبال آن هستند که از شیوه‌هایی استفاده شود که بیشترین بازدهی و کمترین هزینه را تحمیل کند. در مورد چگونگی توزیع در نظام سرمایه‌داری عقیده کلی بر آن است که افراد به اندازه بهره‌وری باید صاحب محصول تولیدی شوند. در نظام سوسیالیسم توزیع را نیز دولت انجام می‌دهد (هانت، ۱۳۸۰، دادگر، ۱۳۹۲، نقی‌زاده، ۱۳۷۷). در بحث توزیع یک چالش بین نظام‌های اقتصادی مطرح است. به این صورت که ادعا می‌شود که توزیع درآمد در سوسیالیسم عادلانه‌تر از سرمایه‌داری است؛ زیرا توزیع درآمد در سوسیالیسم توسط دولت و در سرمایه‌داری توسط بازار و عرضه و تقاضا و کارآیی افراد صورت می‌گیرد. اما با وجود ادعاهای عدالت‌گرایانه سوسیالیست‌ها، در موارد زیادی و به‌طور خاص در عمل چنین نبوده که توزیع درآمد نظام سوسیالیستی عادلانه‌تر از سرمایه‌داری باشد. شاید مثال خیلی روشن در این مورد مقایسه شرایط توزیعی کشورهای کره شمالی و کره جنوبی باشد. کره شمالی هنوز (دست‌کم تا سال ۲۰۱۹) با نظام سوسیالیستی اداره می‌شود، ولی کره

شکل تکثری مطرح هستند. یعنی تحت هر کدام از عنوان‌های یادشده پارادایم‌های گوناگونی وجود دارد. برای مثال، نظام اقتصادی آمریکا و انگلستان سرمایه‌داری است و نظام اقتصادی آلمان و فرانسه نیز سرمایه‌داری به حساب می‌آیند. همین‌طور نظام اقتصادی در ژاپن و کره جنوبی نیز پیروان نظام سرمایه‌داری هستند. اما می‌توان بین دسته‌های گوناگون یادشده از نظام‌های اقتصادی تفاوت‌هایی در نظر گرفت (Schumpeter, 1380، فشارکی، ۱۳۸۶، Lajooji, 1355 و Euerbach, 2016). به عبارت دیگر، می‌توان دست‌کم سه گونه کلی نظام اقتصاد سرمایه‌داری و دو گونه نظام اقتصاد سوسیالیستی را بیان کرد. سرمایه‌داری انگلوساکسونی، سرمایه‌داری اروپایی و سرمایه‌داری آسیایی سه نمونه نظام اقتصادی سرمایه‌داری هستند. می‌توان نظام‌های اقتصادی آمریکا، کانادا، استرالیا، نیوزیلند، ایرلند و انگلستان را زیرمجموعه سرمایه‌داری انگلوساکسونی قرار داد (دادگر، ۱۳۹۶ ب). همچنین، می‌توان نظام اقتصاد آلمان، فرانسه و ایتالیا را نمونه نظام‌های اقتصادی سرمایه‌داری اروپایی برشمرد. نظام‌های اقتصادی ژاپن و کره جنوبی نیز در زمره نظام سرمایه‌داری آسیایی قرار می‌گیرند. همچنین، نظام اقتصاد سوسیالیسم نیز دست‌کم دو نمونه سوسیالیسم برنامه محور و سوسیالیسم بازارمحور را پوشش می‌دهد. نظام شوروی سابق و چین کمونیسم سابق زیر مجموعه سوسیالیسم برنامه محور بودند. اما نظام یوگسلاوی سابق زیر مجموعه سوسیالیسم بازارمحور قرار می‌گرفت. در ادامه دنیای قرن ۲۱ شاید بتوان نظام اقتصادی کره شمالی (دست‌کم تا سال ۲۰۲۰) را هنوز در چارچوب سوسیالیسم برنامه محور دانست. اما نظام اقتصادی روسیه، کوبا و تا حدودی چین امروزی را در همان سال در چارچوب سوسیالیسم بازارمحور مطرح ساخت.

پوشش می‌دهند. ابعادی از جهانی شدن، توجه به مطالبات رو به گسترش شهروندان، توجه بیشتر به آزادی اقتصادی بخش خصوصی، رفتار صمیمی دولت‌ها با بخش کسب‌وکار و جامعه مدنی، توجه به رضایت اکثریت از کارکرد مدیران ارشد نظام‌های اقتصادی، در بر داشتن قانون اساسی استاندارد برای بالا آمدن لایق‌ترین‌ها در مدیریت از زیر محورهای مکمل در نظام‌های اقتصادی جدید به حساب می‌آیند.

کتاب‌شناسی

- تارو، لستر (۱۳۷۶). *آینده سرمایه‌داری*، ترجمه عزیز کیاوند، تهران: نشر دیدار.
- تفضلی، فریدون (۱۳۸۲). *تاریخ عقاید اقتصادی*، تهران: نشر نی.
- دادگر، یداله (۱۳۹۷). *تاریخ عقاید اقتصادی*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- دادگر، یداله (۱۳۹۶ الف). *اصول تحلیل علم اقتصاد: خرد و کلان*، چاپ هفتم، تهران: نشر آماره.
- دادگر، یداله (۱۳۹۶ ب). *محورهای اساسی در نظام‌های اقتصادی*، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- شومپتر، جوزف (۱۳۸۰). *تاریخ تحلیل اقتصادی*، ترجمه فریدون فاطمی، تهران: نشر مرکز.
- فشارکی، حسن (۱۳۸۶). *سوسیالیسم برای قرن ۲۱*، تهران: نشر قدیس.
- گریفین، کیپ (۱۳۷۸). *مروری بر جهانی شدن و گذار اقتصادی*، ترجمه محمدرضا فرزین، تهران: انتشارات سازمان برنامه.
- گورباچف، میخائیل (۱۳۶۸). *پرسترویکا، دومین انقلاب روسیه*، ترجمه ؟؟؟ حیدریه، تهران: نشر آبی.
- لاژوژی، ژوزف (۱۳۵۵). *نظام‌های اقتصادی*، ترجمه شجاع‌الدین ضیائیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۷). *رویارویی دو نظام اقتصادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- نمازی، حسین (۱۳۸۲). *نظام‌های اقتصادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- هانت، ای (۱۳۸۱). *تکامل نهادها و ایدئولوژی‌های اقتصادی*، ترجمه سهراب بهداد، تهران: نشر آگاه.
- Adler, S (2016). *Chinese economy*, Routledge publications.
- Auerbach, P (2016). *Socialist optimism*, Palgrave, Macmillan.

جنوبی با نظام اقتصادی سرمایه‌داری. واقعیت آن است که توزیع درآمد و رفاه در کره جنوبی بسیار عادلانه‌تر از کره شمالی است.

مطلب دیگری که در بحث نظام‌ها مطرح است، موضوع انگیزه است. در نظام سرمایه‌داری تصور آن است که افراد با انگیزه حداکثر کردن سود، منفعت و مطلوبیت شخصی، فعالیت خود را پیش می‌برند. بر این اساس مالکیت خصوصی در این نظام بسیار مورد توجه است. اما در نظریه نظام سوسیالیستی به انگیزه شخصی و مالکیت خصوصی حمله شده و آن را عامل طبقاتی شدن جامعه و ثروت‌اندوزی اقلیت و فقر اکثریت می‌دانند. ولی با وجودی که افراط در نفع شخصی‌گرایی و حفاظت مقدس‌گونه از مالکیت خصوصی می‌تواند مشکل‌آفرین باشد، اما هم انگیزه نفع شخصی و هم احترام به مالکیت خصوصی از اموری هستند که از یک سو در ذات انسان‌ها وجود دارد و ارتباطی با نظام اقتصادی خاصی ندارد. از سوی دیگر این دو پدیده به‌طور متعادل و میانه می‌توانند موجب رشد، شکوفایی و رفاه اجتماعی شوند (Harper and Hall, 2019). دادگر، ۱۳۹۶ ب). محور مهم دیگر بحث نظام‌های اقتصادی اصلاح و گذار آن‌ها است. این موضوع به‌ویژه در اواخر دهه ۱۹۸۰ خود را به‌صورت فروپاشی نظام اقتصادی سوسیالیسم در شوروی سابق و ایجاد گذار اقتصادی در حدود ۲۷ کشور نشان داد. با توجه به تحولات وسیع قرن ۲۱ اصلاح نظام‌های اقتصادی یک موضوع محوری و در مواردی ضروری است، اما گذار از یک نظام به نظام دیگر به میزان کمتری اتفاق می‌افتد (Tharow, 1376، Gorbatauch, 1368، Griffin, 1378، تفضلی، ۱۳۸۲، 2004، and Gregory). در هر صورت در ادامه قرن ۲۱ نظام‌های اقتصادی از حالت سنتی قرن ۱۸ و ۱۹ خارج شده و ابعاد و محورهای کلیدی بیشتری از زندگی اقتصادی و اجتماعی را

Gregory, P and Stuart, R (2004). *Comparative economic system*
NY, Houghton Mifflin press.

Hall, J and Harper, S (2019). *Economic and political
institutions and development*, Springer publishers.

یداله دادگر

استاد اقتصاد دانشگاه بهشتی

